

гл. ас. д-р БОЙЧО СТОЙЧЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ДЖОН С. МИЛ “ЗА ДЪРЖАВАТА”

JOHN S. MILL "FOR THE COUNTRY"

Chief Assistant Prof. Dr. BOYCHO STOYCHEV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: Symptoms of the need for changes in the socio-economic sphere and to seek to implement them are clearly identified. Against this background of increasingly clear need need some rethinking ideas of classical bourgeois political economy and especially its understanding of the role and place of the state in social and economic lives. John S. Mill I address these tasks with a clear understanding of their significance. The fact that he wrote the work "Principles of Political Economy" for an unusually short period within a year and a half speaks clearly of the importance it attaches to the issues discussed in it.

Key words: country, socio-economic problems, private property.

„Един от най-оживено обсъжданите в настоящето време въпроси от политическата наука и практика на държавното управление се явява въпроса за разумните предели на функциите и сферите на дейност на правителствата“¹.

Въпросът, който в нашето съвремие е обект на една от най-разгорещените дискусии за ролята на държавата и границите на нейната намеса, се оформя през 40-те години на 19-ти век, провокиран от първите „търговски кризи“. Той е обект на засилено внимание в редица изследвания в социалистическата литература и работите на представителите на историческата школа. Класическата школа, която през този период играе все още водеща роля в лицето на един от нейните последни значими представители – Джон С. Мил, прави също опит да анализира държавната намеса. Изследването на Мил е мащабно и задълбочено. Интересът му към проблема е провокиран от протичащите мащабни промени на капитализма.

В стопанската сфера все по-осезаемо се усеща формирането на монополни

образования, чието присъствие създава пречки пред свободното ценообразуване и поражда редица негативни последиствия. Техническият прогрес по един безапелационен начин подчертава нарастващата роля на организационните и управленчески моменти в процеса на труда, очертавайки все по-ясно обществения характер на производството. Проблемите в стопанската сфера ескалират от все по-задълбочаващото се противоречие между трудът и капитала.

Симптомите за необходимостта от промени в социално-икономическата сфера и търсенето на пътища за тяхното реализиране са ясно открити. На този фон с все по-ясна необходимост се налага преосмислянето на някои постановки на класическа буржоазно-политическа икономия и най-вече на нейното разбиране за ролята и мястото на държавата в социално-икономическия живот.

Джон С. Мил се заема с решаването на тези задачи с ясното съзнание за тяхната значимост. Самият факт, че написва произведението „Основи на политическата икономия“ за един необичайно кратък период в рамките на година и половина говори недвус-

¹ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии. Т. III, Прогрес – Москва, стр. 145.

мислено за значението, което той отдава на разискваните в него проблеми.

В това произведение Мил прави опит от позициите на теорията на класическата буржоазна политическа икономия да анализира актуалните **социално-икономически проблеми** на своето време и разкривайки тяхната същност да покаже в нова светлина основните положения на теорията на тази школа и да очертае пътищата за провеждане на реформи на нейна основа. Оценките за неговите творчески усилия не са еднозначни. В икономическата литература една група автори оценяват разработките на Мил като крачка назад в сравнение с Рикардо или се преписва като негова заслуга, че формулира основните принципи на буржоазния реформизъм. Може би най-точна оценка за неговите реформаторски идеи дава Йозеф Алоис Шумпетер: „Мил е един от икономистите, които внасят **необходимостта от по-различна организация на икономическата дейност** към едно повече или по-малко далечно бъдеще. Към момента, обаче, той е истински либерал, който разчиства пътя към оптималното функциониране на пазарния механизъм, приемайки, че той е най-добрата база за стопанска дейност към настоящия момент”¹.

Своята теоретична концепция Джон С. Мил разработва на базата на методологията на класическата буржоазна икономия, където традиционният английски емпиризъм играе водеща роля. Но при разглеждането на определен кръг от проблеми философията на утилитаризма намира широко приложение. В нейните етични норми и принципи за „най-голямо щастие”, за „най-голям брой хора” Мил открива възможността за разрешаване на социалното напрежение. Остава само да намери свързващото звено между класическата школа и утилитаризма. А това е толкова очевидно. Утилитаризма

приема „ползата” за основа на нравствеността и критерии на човешкото поведение. За Адам Смит икономическият свят се движи от „егоизма”. Утилитаризмът твърди, че личната полза в крайна сметка е тъждествена с общата полза. Адам Смит – „човек преследвайки своя личен интерес на практика помага на всички други и увеличава по този начин богатството на нацията”.

Мостът, свързващ философията на класическата школа и философията на утилитаризмът е прекаран. Джон С. Мил ще може да използва морално-етичните принципи на утилитаризма, за да аргументира своите възгледи за реформи, чието осъществяване ще се реализира в рамките на пазарния модел.

Мисълта на Мил се насочва към намирането на етическия идеал в конкретната действителност. В този аспект търси общото благо. Неговото виждане за общественото благо протича в общи линии в етическите граници на социалната организация изградена на пазарния принцип. Наистина той прави плахи опити да ги преодолее при определянето на тенденциите за социално-икономически промени. Но Мил не желае да прекрачи решително тези граници, тъй като трябва да навлезе в една твърде деликатна област, при това, не твърде деликатно – частната собственост. Той разбира, че радикални промени в обществото могат да настъпят само при радикални промени в собствеността. Но с прагматически усет Мил преценява, че времето за такива промени не е в настоящата действителност (1852 г.), а то е там някъде в „близкото” или „далечно бъдеще” и всякакви съществени опити за промени в съществуващото статукво на собствеността са обречени на провал.

Изхождайки от разбирането, че институтът частна собственост е „разнообразен и подлежи на видопроектиране от една страна, а от друга, че към настоящия момент (1852) съществени такива в него са

¹ Шумпетер Й. А. История на икономическия анализ от 1970 до 1870 година, Прозорец, стр.32.

невъзможни, Мил поема по единствено възможния път да очертае бъдещото обществено развитие, а именно по пътя на реформите. За целта, ползвайки историческия подход, Мил съпоставя комунизма с настоящата реалност. Мил недвусмислено подчертава предимствата на комунизма спрямо съществуващата социална организация. Тя е безспорна. Но той също е убеден, че социално-икономическата система, основаваща се на частната собственост, съвсем не е изчерпала своите възможности и нейните институции могат да се променят и усъвършенстват като се отстранят дефектите в тях. За това „...трябва да сравняваме комунизма в неговата най-съвършена форма със системата на частната собственост, но не такава каквато тя е сега, а с това каквато можем да я направим“¹.

Джон С. Мил с присъщото му усърдие и отговорност се заема да очертае насоките на възможните промени. Изходна позиция в неговия анализ е характерното за класическата школа нормативно деление на производството и разпределението. Той задълбочава това деление, поставяйки ясно очертани граници: „законите и условията на производството на богатствата имат характер на истини, свойствени за естествените науки. В тях няма нищо зависещо от волята, нищо такова, което може да се промени“². Законите на производството са естествени и вечни. Човекът не може да променя „първичните свойства на материята или първичните свойства на ума“. Той може да опознае тези закони и съобразявайки се с тях да усъвършенства своята стопанска дейност. В сферата на производството промените, опитите за реформи, намесата на държавата са невъзможни.

Не така обаче стоят нещата в сферата на разпределението.

„Разпределението изцяло се явява резултат на човешкото разпореждане“³. Това е сферата, в която могат да се провеждат реформите и в която е възможна намесата на държавата. Мил насочва своето внимание към тази сфера като се стреми да разкрие законите и базата, на която тя функционира. Процесът на разпределението според Мил се гради на следните три елемента:

1. Причини за правилата на разпределение

2. Правила, в съответствие с които се разпределя богатството;

3. Последици от това разпределение.

„Причините за правилата за разпределение в най-малка степен зависят от волята и имат в същата степен характер на физически закони както и законите на производството“⁴. Причините за разпределението на богатството не зависят от човека, но правилата могат да бъдат определяни от него, могат да се предвидят последици от действието на тези правила. „Обществото може да подчини разпределението на богатствата на всякакви правила, каквито то счита за най-добри, но какви ще бъдат резултатите от тези правила – това може да бъде открито подобно както при всички други физически или отвлечени истини посредством наблюдение и изследване“⁵.

Разбирането на Мил за преходния характер на правилата на разпределението рязко се различава от постановката на Рикардо за непреходния характер на тези закони. Извеждайки на преден план преходния характер на законите на разпределението, Мил насочва икономическата наука към историческо оценяване на социалната действителност и към необходимостта от анализиране на конкретните социално-икономически условия, подход, който

¹ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии. Т. I, Прогрес – Москва, стр. 349.

² Пак там стр.337.

³ Пак там, стр.338.

⁴ Пак там, стр.339

⁵ Пак там, стр.339

съвсем не е от приоритетните в методологическия арсенал на класическата школа. Приемането на релативността като елемент на икономическия анализ позволява на Мил да определи базата, на която се осъществява разпределението на богатството към настоящия момент (1852).

Икономическата теория и социално-икономическата практика на хората познават различни начини на разпределение на богатството. Но сред тях със своята значимост и обективна възможност за най-справедливо разпределение се открояват този, основан на фундаменталната институция – частната собственост. Последната е многообразна и подлежи на промени, което предопределя възможността за бъдещи промени в разпределението. Актуалното разпределение на богатството в Англия се осъществява на тази база. Сегашното устройство на институцията частна собственост е неправилно, тъй като тя е формирана чрез насилие. Законовата уредба, която третира собствеността не осигурява равенство между хората и тя трябва да се промени. Законите трябва да отразяват нейната същност, която ѝ дава право на съществуване, а именно – пропорционалност между възнаграждението и трудът. Освен това „...частната собственост означава гаранция, предоставяна на хората за притежаване плодовете на техния труд и спестовност“¹.

За да функционира частната собственост в полза на обществото трябва да са налице следните условия:

1. Всеобщо образование;

2. Разумно ограничаване броя на членовете на обществото;

Те са същевременно и условия за преодоляване на бедността при всяка обществена организация. Поставена на такава основа частната собственост ще работи в интерес на обществото. Принципът на неравенството,

произтичащ от самата природа на частната собственост ще бъде смекчен. Няма да се стимулира концентрацията на богатството, а ще се стимулира неговото „раздробяване“². Тези промени ще предотвратят всички онези материални и социални бедствия, породени от принципа на частната собственост, „както почти всички социалистически автори считат за неотменни негови последици“³.

Джон С. Мил аргументира и предимствата на частната собственост пред комунистическата, но счита, че все пак бъдещето ще реши въпроса за предимството на основата на критерия – „коя от двете системи предоставя най-голяма свобода и самобитност на хората“⁴.

Частната собственост, но не такава каквато е по времето на Мил предоставя възможности за благоденствие на обществото. Затова в тази област трябва да бъдат проведени реформи, счита той, които да засегнат:

1. Законите, третиращи института частна собственост, които да бъдат така построени, че да не създават възможност тя да генерира неравенство и концентрация на богатството;

2. Да се създаде подходяща среда за нейното оптимално функциониране – чрез повишаване на образователното ниво на населението и регулиране на неговия прираст.

Тези реформи трябва да бъдат проведени в такъв мащаб, че да не застрашават съществуването на частната собственост.

² Звучи познато. С основание в тези разсъждения на Мил можем да намерим източника на неолибералната идея за формиране на стопанската структура от малки и средни предприятия. По времето на Мил основни икономически единици са фирми от среден мащаб. Една среда от средни фирми създава необходимите условия за „свободна конкуренция“ и дава нагледен пример за оптимална пазарна организация на обществото.

³ Мил Дж. С., 1981. Основы политической экономики. Т. I, Прогрес – Москва, стр. 350.

⁴ Пак там, стр.351.

¹ Пак там, стр.350.

Възгледите на Дж. С. Мил макар и сериозно аргументирани могат да повдигнат редица възражения и то най-вече в областта на приетата от него методология.

Класическата школа често е атакувана за нормативното разделение на производството и разпределението, като акт който води до задълбочаване на твърдението за вечния характер на законите на производството и разпределението и поставя икономическия анализ в определени рамки. Към това като прибавим безспорното влияние на неубедителните възгледи на Малтус за народонаселението както и подчертаното основаване на волунтаризма, насоките на Мил за реформи в областта на частната собственост не звучат особено убедително.

От друга страна определените насоки за реформи от Мил могат да бъдат определени по-скоро като научни резултати от проведения от него анализ, а не като предписания за практически действия.

Едно подобно твърдение в значителна степен би могло да се опровергае от поведението на Мил при разглеждане въпросите за наследството. В този случай той прибегва и до предписания с чисто практически характер като отчита внимателно реалната социална среда и възможностите, които тя предоставя за промени в тази област. Подходил към проблема от чисто етически позиции Мил разбира неговата икономическа значимост и не само това в тези първи опити за промени в собствеността той търси основанията за възможни промени в разпределението. Това е и областта, в която той допуска пряко вмешателство на държавата.

Определил насоките за промени в частната собственост базата, която определя параметрите на разпределението Мил се насочва и към сферата на данъчното облагане, финансовата сфера, труда да определи насоките на възможните реформи.

Основата на която пристъпва към проблема за данъчното облагане е класическото разбиране, разработено от А. Смит.

Джон С. Мил внася редица нови елементи в класическото третиране на проблема. Основният принцип, на който гради своята концепция Мил е: „равна за всички справедливост“. Тази справедливост може да бъде изградена въз основа на спазването на следните принципи:

1. Равномерност на данъчното облагане. Принципи формулиран още от А. Смит. Правителството не трябва да прави разлика между отделните лица или класи. Тяхното облагане трябва да бъде съобразено с ползите, които те придобиват от дейността на правителството¹.

2. „Принципът на прогресивното облагане, т.е. вземането на по-висок процент данък от по-голяма сума приложен към общото данъчно облагане аз считам за неприемлив, тъй като на мен ми се струва, че той е справедлив и полезен да се прилага при събиране от наследство независимо дали е със завещание или е без завещание“².

Мил аргументира и своето несъгласие с прилагане на закона за пропорционалното облагане. Аргументите му са чисто икономически – този данък е наказание за трудолюбието и пестеливостта на човек. „Интересите на общото благо изискват ограничаване не на това състояние, което е заработено с труд, а на това, което е получено даром“³.

3. Да се въведе минимум на необлагаемия доход като не се облага „...минималната величина на доходите, достатъчна за придобиване на предмети от първа необходимост“⁴.

¹ Виж по-подробно Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономики”. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 156.

² Пак там, стр.163.

³ Пак там, стр.162.

⁴ Пак там, стр.159.

4. Облагането да се осъществява на базата на плоския данък, така че „...всеки да прави пропорционално равна с другите жертва за общото благо”¹.

5. Да не се взема данък от капитала, а данък от дохода от него. Капиталът да се облага с данък наследство².

6. В случаите когато доходите непрекъснато растат (без техните собственици да полагат усилия и жертви) в резултат на техническия прогрес няма да бъде несправедливо ако държавата присвои цялото или част от такова богатство. Типичен пример е рентата. И Мил, преливащ от възмущение заявява: „Какво право имат те на подобно увеличаване на богатството, ако изхождаме от всеобщия принцип за социална справедливост”³.

Интересът на Мил към данъчното облагане не се изчерпва с определянето на гореизложените принципи. Той е значително по-мощен и има конкретни измерения. Той разглежда преките и косвените данъци. Облагането на рентата, печалбата, работната заплата, на различни видове доходи. Обект на отделно изследване са данъците върху различни видове стоки. Темата е обширна и всяко по-детайлно навлизане в нея би могло да конкретизира значително целта на настоящото изследване, но няма да доведе до откриването на нови съществени аргументи за разширяването на държавното присъствие в данъчната сфера.

Като цяло изложените принципи на данъчното облагане и конкретните виждания за облагане в различните стопански сфери, предложени от Мил, внасят редица рационални елементи на организацията на данъчното облагане. Но Мил не излиза в тези свои разисквания извън границите на принципа *laissez faire*. Неговите предложения за промени не излизат

извън рамките на разбирането на проблема определени от класическата школа.

Определящо влияние на принципа *laissez faire* е твърде осезаемо и при определянето на насоки за промени във финансовата сфера при разискване на паричните проблеми. През 40-те години на 19-ти век във връзка с избухналите „търговски кризи”, касаещи сферата на стоково-паричното обръщение един от най-дискутираните проблеми е свързан с държавното регулиране на парично-кредитната система. През този етап икономическата теория и практика са в плен на идеите на Рикардо. Банковите реформи се провеждат на базата на количествената теория на Рикардо за парите. С Банковия акт от 1844 година дейността на Английската държавна банка се разделя (разграничава) в две направления – емисионно и банкови операции. С този акт емисията на банкноти се осъществява на база на Рикардовата количествена теория за парите, която често пъти води до недостиг на паричен ресурс. Мил вижда решение на проблема чрез разширение на кредитните операции. Не влиза в конфликт с теорията на Рикардо, а само обосновава възможностите на кредита за преодоляване на проблема и по този начин внася нови елементи в количествената теория за парите. Мил убедително аргументира тезата, че използването на кредита може да доведе до “осъществяването на грамадно число сделки в такава страна като Великобритания на основата на удивително малко скъпоценен метал”⁴. Той очертава същността и лостовете, с които може да се осъществи и разшири кредитната дейност:

1. Преводни полици;
2. Действителна полица;
3. Пряка полица;
4. Чекове.

¹ Пак там, стр.158.

² Пак там, стр.180.

³ Пак там, стр.176.

⁴ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономики”. Т. 2, Прогрес – Москва, стр. 273

За да аргументира своята теза за ролята на кредита Мил разисква и въпросите за кредита и цените на стоките, лихвения процент. Той отхвърля ширещото се опасение, че разгръщането на кредита ще доведе до нарастване на цените на стоките, отстоявайки тезата, че „...цените зависят не от количеството на парите, а от количеството на покупките“¹.

Съвсем различно е обаче влиянието, което оказва нивото на лихвения процент върху цените. Мил съвсем ясно обръща внимание на „очевидния факт, че нивото на лихвения процент определя стойността и цената на всички намиращи се в продажба предмети, които са необходими и се купуват не от само себе си, а като източник на такъв доход, който те са способни да дадат“².

Самото формиране на лихвения процент се определя на пазарен принцип. „Колебанията на нивото на процента са резултат както на търсенето на кредити, така и на тяхното предлагане“³.

Регламентирането на лихвения процент ще доведе до дефицит на заеман капитал и до разрастване на „сиво“ финансиране. Принциплът *laissez faire* при направените от Мил предложения за промени не е нарушен, при това е разрешен проблема за паричния ресурс на Английската банка.

Не така оптимистично звучат за либералната идея, препоръките на Мил за регулиране на банкотните емисии, за засилване ролята на Английската банка в операциите на открития пазар, за регулиране на дисконтовия процент.

Елементи (нюанси) на идеята на присъствие на държавата в икономическата дейност на обществото биха могли да бъдат открити при разглеждането на един от най-болезнените проблеми от този период – работнически въпрос. Проблемът е твърде сериозен и болезнен. Дискусиите

за неговото разрешаване са свързани и излизат извън границата на традиционното разбиране за значимостта на частната собственост. Позицията на Дж. С. Мил по проблема се базира върху определящата роля на частната собственост, теорията на Рикардо за „работния фонд“ и теорията на Малтус за народонаселението. За разлика от Рикардо при Мил значително по-ясно е очертана ролята на социалните и историческите фактори за определяне размера на работната заплата. Разсъжденията на Мил по проблема не излизат извън пределите на пазарната идея. Отклонението от тези параметри, които прави разглеждайки хипотетичните комунистически конструкции имат само една цел да покажат неизбежността и предимствата на разрешаване на проблема на базата на системата частна собственост към настоящия момент. В тях, с известни условности могат да се открият и направления за бъдещи промени. От техните позиции той формулира и аргументи за организация на асоциациите, в чието лице, както и в това акционерните дружество търси симптоми за зараждането на обществена собственост и основание за по-сериозни промени в сферата на разпределението. Не открил по-радикални възможности за регулиране на противоречието между труда и капитала Мил обръща поглед към единствено възможното решение – подобряване на настоящата икономическа среда. За целта с присъщата му научна задълбоченост се заеме да разкрие същността на работната заплата, факторите от които зависи нейната величина. При сегашното състояние на обществото конкуренцията е главен регулатор на работната заплата. А нейния размер „...зависи главно от търсенето на работна сила и нейното предлагане или както често казват, от

¹ Пак там, стр.293

² Пак там, стр.425.

³ Пак там, стр.415.

съотношението между числеността на населението и капитала”¹.

Пазарният принцип е най-добрият принцип на определяне величината на работната заплата, тъй като той автоматично определя нейното ниво. Тъй като „...конкуренцията може да я намали до такова ниво, при което на всички работници ще се предоставя възможността да получат някаква част при разпределянето на фонда работна заплата. Ако заработките се снижат под това ниво, то част от капитала ще остане неизползвана в следствие на недостига на работници. В такъв случай от страна на капиталистите ще започне контраконкуренция и работната заплата ще започне да расте”².

Механизмът е прекрасен, действа безупречно, но в реалния свят нараства напрежението между труда и капитала. И Мил е принуден да разгледа възможността за помощ от държавата. Ролята, която ѝ определя е на гарант за изпълнение на постигнатите споразумения между представителите на работниците и предприемачите на конференциите на „местните промишлени съвети”. И естествено: „в основата на такива съглашения трябва да залегне не състоянието на пазара на работната сила, а естествената справедливост. Съветът е длъжен да обезпечи работниците да получават справедлива работна заплата, а капиталистите – справедлива печалба”³.

Отреждането на епизодична роля на държавата в спора между труда и капитала не означава, че Мил е променил либералните си възгледи в тази област и не само в нея. Не Мил си остава противник на регулирането на работната заплата, на фиксирането на минималната работна заплата. Той критикува приетите закони в тази сфера и особено Закона за бедните от 1834

година, чието прилагане счита, че е довело до негативни последици в английската икономика, независимо от изложените възгледи за засилване на държавната намеса.

Мил си остава привърженик на принципа *laissez faire*. Неговите научни стремежи в търсенето на алтернативни решения съвсем не са обнадяващи. Той не успява да открие обективни основания за провеждането на някакви по съществени радикални промени в социално-икономическата действителност, въпреки че с огромна интуитивност усеща зараждането и необходимостта на такива. Затова тръгва по единствено възможния път за реформи в една социална организация, основаваща се на частната собственост, а именно: определянето като главна нейна цел и насока при „...сегашното ниво на развитие на обществото” не отричането на частната собственост, а нейното подобряване и предоставяне на пълно право на всеки член на обществото да участва в ползването на произтичащите от нея изгоди”⁴.

Определил главната насока на възможните социално-икономически промени и възможните такива в различните сфери Мил се насочва към инструмента, с който те трябва да се осъществят – държавата. Задълбочено изследва и принципите на държавното присъствие в социално-икономическия процес и евентуалните последиствия от това присъствие.

Проблемът за намесата на държавата Мил счита, че не подлежи на „универсално” решение. Той зависи от конкретните социално-икономически условия и от практическата значимост на резултатите от тази намеса. В настоящата действителност (1852) границите на държавната намеса се определят от принципа *laissez faire*. Той трябва „...да бъде общо правило и всяко отстъпление от него, наистина ако

¹ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 2, Прогрес – Москва, стр. 42

² Пак там, стр.68.

³ Пак там, стр.66

⁴ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 1, Прогрес – Москва, стр. 360-361.

подобно отстъпление не е предизвикано от някаква грамадна полза, ще бъде очевидно зло”¹.

Социално-икономическата дейност на обществото трябва да се основава на базата на либералния модел и държавната намеса само в изключителни случаи, при които положителните резултати от тази намеса за обществото са осезаеми. В рамките на този модел държавата изпълнява задължителни и незадължителни функции.

Задължителните функции са разнообразни, но пълномощията, които получава правителството като цяло трябва да „служат на обществените интереси”.

Основната функция на правителството е защита на личността и собствеността. Държавата трябва да защити устоите на буржоазното общество, чиято същност се определя, гради от неприкосновеността на частната собственост и свободата на индивида. При това тази намеса трябва да бъде определена твърде разумно, тъй като тя прехвърляйки определени граници може да доведе до нежелателни последици. Тези граници трябва да са такива, че да дадат възможност да се прояви енергията, на която е способен да употреби човека за своята защита². Разгледана ролята на държавата в този аспект, доколкото защитава собствеността и личността до толкова може да създаде проблеми при нечестни или неспособни хора в системата на правосъдието.

Друга обичайна функция на правителството е събирането на данъци. Без нея е немислимо и неговото съществуване. Те са „сами по себе си голямо зло, но по своите вредни икономически последиствия то е несравнимо с налозите, които значително по-скромни по своите размери, но които сякаш поставят платеща в зависимост от произвола на

правителствените чиновници сякаш се разпределят по такъв начин, че майсторството, трудолюбието и пестеливостта стават неизгодни”³.

Не по-маловажни са функциите на правителството свързани със сеченето на монети, „установяването в законодателна форма на стандартните мерки и теглилки”, строителство на пристанища, маяци, топографска дейност и др.

Като пример за незадължителни функции посочва законовата уредба засягаща правото върху наследството⁴.

Дж. С. Мил определя и принципите на държавната намеса – директивни и недирективни.

Директивната намеса може „да се разпростира плътно до установяване на пълен контрол на свободата на действия на частните лица”. Правителството може да забрани на всички и на всеки да прави определени неща въобще или да ги прави без негово разрешение или може да им предписва да правят определени неща, или да правят по определен начин нещата предоставяйки им едновременно право да ги правят или да не ги правят⁵.

Недиректна намеса на държавата очертава система, в която могат да се открият основни компоненти на съвременната либерална модерна държавна организация. При недиректната намеса правителството „...издава препоръки и предоставя обширна информация или когато то предоставя на отделни лица свобода на действията за достигане на полезна за обществото цел със собствени средства и не се вмесва в тяхната работа, но и не напълно вярвайки им за грижите за това дело създава успоредно с тях учреждения и свои собствени органи за самата тази цел. Да притежаваш училища и колежи съвсем не означава да искаш никой да не се занимава с възпитанието на

¹ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 350.

² Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 261-262.

³ Пак там, стр. 262.

⁴ Пак там, стр. 146.

⁵ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 339.

младежите без официалното за това разрешение на държавата”¹.

Подобни предписания за дейността на държавата на либерална основа дава в областта на банковото дело, пощите, здравеопазването.

Определил функциите и принципите на държавната намеса Дон С. Мил излага обосновано и редица конкретни доводи за и против тази намеса.

Джон С. Мил излага следните „общи възражения против намесата на държавата”:

1. Директивната форма на намеса би могла да се прилага в една тясна област от социално-икономическата дейност. По своя характер тази намеса нарушава границите на личната свобода на индивида, застрашвайки свободата и достойнството на личността².

2. Възлагането на допълнителни функции на държавата увеличава нейното могъщество. Действайки в този аспект държавата унищожава индивидуалността, превръщайки намесата в единствената реална сила в обществото. Убивайки индивидуалността държавата губи източника на прогреса. “Затова при демократическо правителство не помалко необходимо, отколкото при всяко друго, всякакъв стремеж от страна на органите на държавната власт да разширява своята намеса и да поема пълномощия, от които лесно може да се откаже, да се отнасяме с постоянно недоверие”³.

3. Третото общо възражение против държавната намеса се основава на принципа разделение на труда. Всяко допълнително натоварване на и без това натовареното правителство затруднява неговото успешно функциониране и води до не добра организация на правителствената дейност. Това важи особено за Европа, където “...шест или осем лица, живеещи в столицата и известни по името министри искат всички

държавни дела на страната в задължителен порядък да се осъществяват или би трябвало да се осъществяват под тяхното непосредствено наблюдение”⁴. Прекалената централизация на управлението не е ефективна. Административният механизъм трябва да предоставя на места да се осъществява контрол. Като тези, които осъществяват контрол да се оценяват по резултатите от тяхната работа.

4. Независимо от възможностите за подобряване на правителственото управление, в него липсва един твърде съществен елемент – заинтересованост. Това важи особено за производството и търговията, където правителството използвайки всички свои предимства не може да компенсира липсата на заинтересованост. Не може да компенсира предимствата на частната инициатива дори привличайки най-добрите специалисти. В крайна сметка цялата негова дейност в тези сфери води до отстраняване на конкуренцията⁵. Присъствието на правителството е силно нежелателно, неефективно за Мил в производствената сфера и търговията, при това то убива нейната жизнена сила. Формулирането на това общо възражение от Мил, което може би е най-значимото за принципа *laissez faire* и засяга непосредствено реалния сектор, влиза в открито противоречие с неговите възгледи за намесата на държавата за регулиране на техническия прогрес. “В том I-ви на “Основи на политическата икономия” той казва: “Ако въплътяването на капитала в машини и други полезни съоръжения се осъществява с такива високи темпове, които значително биха могли да съкратят фонда на издръжка на работната сила законодателите са задължени да предприемат мерки за забавянето на процеса”⁶. Мил предписва

⁴ Пак там, стр.343.

⁵ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 345-346.

⁶ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономии”. Т. 1, Прогрес – Москва, стр. 204.

¹ Пак там, стр. 339.

² Пак там, стр.339.

³ Пак там, стр.343.

истинско държавно регулиране и то в сфера, където, съгласно с приетата методология, действат естествените закони и волята и няма място за изява. Противоречието е толкова съществено, че с основание хвърля сянката на съмнението не само върху така формулираното „четвърто общо възражение“ на Мил. Основното противоречие, породено от частната собственост, между труда и капитала, от развитието на техническия прогрес, не може да бъде решено в рамките на либерално-утилитарната система на Мил, той прехвърля този товар на държавата. Мил разбира същността на проблема и той е свързан с необходимостта от промени в собствеността, продиктувани от техническия прогрес, който все по-осезаемо очертава обществения характер на производството. Затова, с трескаво внимание, търси симптомите на такива промени в работническите асоциации, дружествените фирми, акционерните дружества.

5. Държавната намеса не създава условия за развитие на предприемаческия дух. Тя му пречи да тренира онези активни сили, които са необходими за преодоляване на житейските трудности. „Народ, който не е привикнал към самостоятелна дейност в името на общия интерес, народ, който обичайно чака от своето правителство съответни указания и разпореждания по всички въпроси, представяващи общ интерес, способностите са развити само на половина, а неговото образование е непълно в една от неговите главни страни“¹.

Освен общите възражения, които Дж. С. Мил дава против намесата на държавата, той формулира и редица конкретни възражения касаещи нейната дейност.

Първо възражение: Против протекционизма, тъй като „митото се явява в качеството на протекционистична мярка

само до толкова, до колкото препятствува импорта, а в същата мярка в каквато то препятства износа, то не дава доход“².

Второ възражение: Против държавната намеса в договорните отношения, особено заемните. Тази намеса не осигурява необходимата свобода пред инициативата и често пъти изобретения с голяма обществена значимост са обречени на забравя. Това вмешателство пречи на хората да рискуват, насочвайки се в мероприятия, чиито изход не е ясен³.

3. Възражение против намесата на държавата в ценообразуването, най-вече при изкуственото намаление на цените на хранителните стоки. Противник е на изкуственото снижение на цените на хранителните продукти, тъй като това води до облагане на цялата нация, за даване на „поощрителни премии на производителя или вносителя на зърно...“⁴. Допуска намесата на държавата при изключителни обстоятелства – недостига на хранителни продукти, но чрез административни решения.

4. Възражение против монополите. Те са средство за изкуствено повишаване на цените на стоките. На една не многочислена група се предоставя възможност да облага обществото със всякакви налози в своя полза, до такъв размер „стига само той да не принуди обществото да се откаже от използването на стоките“⁵. Това води до лишаване на подбудителните мотиви за дейност, обусловени от конкуренцията и до застой на икономиката. Не така стоят нещата с патентите. „Осъждането на монополите не трябва да се разпространява на патентите, благодарение на които изобретателя на по-съвършен процес получава възможност в течение на ограничен период от време да се

¹ Мил Дж.С., 1981. Основы политической экономики. Т. 3, Прогрес – Москва, стр. 348.

² Пак там, стр.312

³ Пак там, стр.323.

⁴ Пак там, стр.324.

⁵ Пак там, стр. 326

възползва от изключителните привилегии от приложението на своето усъвършенстване”¹. Продължителността на този период от време е такъв, че да даде възможност на откривателя да възстанови направените разходи.

5. Възражение против законите затрудняващи професионалните обединения. Определя тези закони като “отвратителни”. “В подобни закони се открива дяволския дух на робовладелчеството, когато става вече невъзможно да се държат трудещите се класи в състояние на открито робство”². Работниците, обединени в тези сдружения, ще отстояват своите интереси, но самото формиране на работната заплата ще се определя от търсенето и предлагането на труд.

6. Възражение против забраната на стачки. Счита, че тези закони са “голяма грешка”. Независимо от факта, че пазарната цена на труда се определя от търсенето и предлагането, тя е предмет на договаряне търгуването между хората, а стачките са част от този процес. За работника тя не е имажинерна величина, определена от някаква самодействаща сила, а тя е “...резултат от това, което Адам Смит нарича “пазарно договаряне” и този, който не търгува, извършвайки обичайните покупки, още дълго ще продължава да плаща за все по-високите пазарни цени”³.

Изложил общите и конкретни възражения против държавната намеса, Джон С. Мил се насочва към конкретни случаи, в които тя е необходима:

1. Държавата трябва да се намесва в случаите, когато доброто качество на дадени вещи от общодържавен интерес и тяхната значимост не се оценява на пазарния принцип. Образованието е един от тези продукти “...относно, които е недопустимо правителството да ги

доставя на народа”⁴. Но правителството не трябва да монополизира образованието, тъй като няма гаранция, че държавните училища ще дадат най-добрите знания.

2. Държавата трябва да се намесва при някои изключения от правилото, че човек се явява най-добър съдия на собствените си интереси. Такива случаи са: когато лицето не може да действа самостоятелно, побъркани, слабоумни, бебета и т.н. С особено внимание държавата трябва да се отнася към проблема за защита на децата и юношите от непосилна работа⁵.

3. Държавата трябва да се намесва в случаите на “вечни задължения”, като ограничава принципа на свободното договаряне. Законът не “...следва да санкционира тези договори в случаите, когато налаганите от него задължения са такива, че договарящата се страна не може компетентно да разсъждава за тях”⁶.

4. Държавата трябва да се намесва в дейността на монополите като подчинява частното предприемачество в разумни граници “обезпечаващи обща изгода, при това упражнявайки такава власт над частното предприемачество, щото в крайна сметка изгодите от монопола да бъдат в полза на обществото”⁷.

5. Държавата трябва да се намесва в помощ на отделни класи “...за реализация насочена към това, че да предостави на всяко отделно лице гаранция за това, че неговите съперници ще се държат така, както и той самия, без което отделното лице не може без вреда за себе си да се придържа към определена линия на поведение”⁸.

6. Държавата трябва да се намесва в обезпечението на средствата за бедните. Мил счита, че “...във висша

¹ Пак там, стр.326.

² Пак там, стр. 328.

³ Пак там, стр.332-333.

⁴ Пак там, стр.354.

⁵ Пак там, стр.358-360.

⁶ Пак там, стр.362.

⁷ Пак там, стр. 360

⁸ Пак там, стр.369.

степен е желателно щото обезпечението на средствата на съществуване на бедните, но способни на труд хора по-скоро да зависи от закона, отколкото от частната благотворителност”¹. Ако това начинание се устави в частни ръце то неминуемо ще доведе до увеличаване на бедността.

7. Държавата трябва да се намесва и да определя правилата на колонизацията. Процесът е чисто икономически и е толкова широко мащабен, че без участието на държавата е почти нерешим².

8. Държавата трябва да се намесва в случаи, които са важни за обществото, но липсват интерес и възможности за тяхното постигане и интерес от страна на частната инициатива. Това са научните изследвания организация на експедиции и т.н.³

Определил последната област за непосредствена намеса на държавата Мил слага край на едно изследване, което с основание би могло да се определи като върха на неговия стремеж към многообразие. Насочен към един от най-сериозните проблеми на икономическата наука, а именно за мащабите и принципите на държавната намеса, трудът на Джон Мил “основи на политическата икономия е едно от най-мащабните изследвания в тази област. Макар, че концентрира вниманието си към един определен период от човешката история, а именно капиталистическото производство трудът на Мил прекрачва неговите рамки и чертае насоките на бъдещото развитие.

Джон Мил ясно определя тези насоки и същевременно ролята на държавната намеса за тяхното постигане, а именно:

1. Усъвършенстване на частната собственост в посока на създаване на условия всеки член на обществото да се ползва от “произтичащите от нея изгоди”.
2. Защита на личната свобода на

индивида и създаване на условия за изява на неговата индивидуалност

¹ Пак там, с.374.

² Пак там, с.376-378.

³ Пак там, с.383-385.